

BIBLIOTECA DE VULGARISARE

a Fundației Culturale
din Vălenii-de-Munte

„**CUVÎNTUL**”

No. 8.

N. IORGA

Două conferinți istorice

www.dacoromanica.ro ținute la T. Severin
și Botoșani în 1927.

BIBLIOTECA DE VULGARISARE

a Fundației Culturale
din Vălenii-de-Munte

„CUVÎNTUL” ♦♦ No. 8.

N. IORGA

1927

Două conferinți istorice

N. IORGA

DOUĂ CONFERINȚI ISTORICE

—o—

1.

Ce este un oraș ?

— Conferință ținută la Botoșani în ziua de 11 Decembre 1927 —

I.

Îndată ce prietenul meu Iacobeanu s'a adresat la mine pentru o conferință la această Universitate populară, m'am grăbit să primesc. Era datoria mea, oricâte sarcini aş fi împlinit abia şi oricâte ar trebui lăsate pentru aceasta. Fiindcă am faţă de acest oraş îndatoriri speciale.

Nu doară că aş fi primit din partea lui supt formă electorală vre-o dovadă sensibilă de atenție. Dar asemenea dovezi le-au avut măcar ai miei, a căror datorie faţă de Botoșani înțeleg a o plăti eu. Odată Mașolache Iorga, care iscălia și Gheorghiu, ca să arăte că a învățat carte elinească, era aici „efor al negustorilor pămînteni“ și păstra un șfert din pecetea orașului. Va fi meritat alegerea lui. Și acest părinte al bunicului meu a avut ca urmaș în dregătoria orășenească pe fratele mai mare al tatălui meu, purtînd același nume de Manole.

Am însă și o datorie personală faţă de Botoșani. Cineva este, sufletește, ce-l face și voința sa. Dar este

ce l-a făcut rasa, înțeleasă, nu în sensul cel mai vast numai, ci și în acela, mai restrâns, de familie. În fiecare din noi, la cele bune și la cele rele, se luptă înaintașii noștri, căroră li revine meritul și demeritul. Ca să nu cădem însă într'un desperat fatalism, e bine să ni amintim că noi avem puțința de a alege între dînșii, dînd cuvîntul unora sau altora după cum ni se pare că este bine să se manifeste în ființa noastră de azi. *Îi putem simți, nu sîntem datori a-i urmă.*

Dar, oricît s'ar da altor factori, mediul va rămînea unul de mare valoare. Și, să ne înțelegem, nu atîta *orice* mediu, ci mai ales acela al copilăriei și al celor d'întăiu ani ai adolescenței. Dar istoricul ce am ajuns a fi și, dacă-mi permiteți a adăugi, și scriitorul literar au o mare datorie de Botoșani. Un Bucureștean, în mediul său amestecat, va putea să se formeze ca vorbitor sau ca om politic de o anume speță, dar nu ca un istoric sau un poet, precum un om din Statele Unite va putea ajunge un admirabil om de acțiune, dar orașele de acolo nu produc poeți, naratori de spontaneitate și cercetători ai trecutului. Eu am crescut însă în acest mare calm inspirator al căsuțelor risipite între grădini și trecutul mi-a vorbit prin puternicele turnuri înfruntătoare de vremi ale acestor biserici.

Astfel am fost pregătit pentru atmosfera cu miresme istorice în care era să mi se desfășure viața.

II.

Și, fiindcă e vorba de trecut, eu care, nefiind un excelent folklorist ca amicul meu d. Arthur Gorovei, n'am avut plăcerea să fiu rugat a scrie istoria Botoșanilor, așteptînd momentul cînd, fiindcă nu mă ocup cu folklorul, m'ați însărcina cu studii folkloristice, mă simt aplecat să vă comunic cel d'întăiu o nouă lămurire,

foarte prețioasă, care se poate adăugi la cunoștința trecutului botoșănean. O fac cu atît mai ușor, cu cît, fiindcă n'am găsit-o eu, ci ea se datorește stăruinții sau norocului altui cuiva, nu am acel sentiment de jenă care te stingherește cînd atingi în public o descoperire a ta sau cînd, ca adinioarea, presinți în public lucruri care aparțin unei intimități căreia-i place discreția.

Un harnic cercetător ieșean, d. Ghibănescu, v'a promis — mi se spune — la capătul unei conferințe a sale o surprisă. N'a avut vreme să vă arăte de ce e vorba. Dar cred că gîcesc cînd spun că se gîndia la documentul ce se află în volumul XIX din ale sale „Surete și izvoade“ pe care o întîmplare curioasă, dar fericită, mă făcea să-l taiu chiar acum, ajungînd la documentul botoșănean aproape în momentul cînd trenul ajungea aici.

E un act prin care un preot din Brăila, Vasile, vinde pe un preț destul de ridicat, douăzeci și patru de taleri — în valoarea de azi s'ar cumpăra, pentru a-l face deputat, mai ieften un aderent politic —, o Țigancă, Sora, care pe urmă a trecut în stăpînirea legală a altui cuiva din această „Țară Românească“ de unde venia „popa Vasile“.

Și actul e prețios și prin aceia că la capăt cumpărătorul, în loc să întrebuințeze limba slavonă, care pe atunci îndeplinia la noi rolul limbii latine în Apus, însemnînd influență, nu cucerire, scrie în românește numele și originea sa, cum și în românește înseamnă alt cumpărător actul de transmitere a proprietății asupra Țigancei.

Simțiți importanța acestei escepții pe o vreme — pe la 1580 — cînd limba țerii se întrebuința doar în izvoade și însemnări casnice, în socoteli de gospodărie,

iar în cărțile domnești numai cînd Vodă se găsea cine știe prin ce locuri depărtate unde nu era la îndemînă un diac de slavonește.

Să-mi fie iertate aceste observații care privesc cunoștințe pe care le doresc generale. Dar trăim într-o vreme cînd se distruge mult pe cheltuiala și obrazul țerii, dar se învață puțin (și nu din vina profesorilor). Acum în urmă mi se spunea că, și din cauza prea marelui grad al specialisărilor, sînt advocați cari nu știu ce a fost Regulamentul Organic și Unirea, iar eu însumi, iutrebînd pe un student la licență asupra instituțiilor engleze, am căpătat răspunsul că este doar un act constituțional în evul mediu care se chiamă *magnum chartum*!

Iată însă actul însuși:

Popa Vasilie din tîrgul Brăilii din Țara-Românească mărturisim aceasta cu această scrisoare a mea cum că eu singur am vîndut o fată mică țigancă (циганка), de nimeni fiind silit nici învăluit, și am vîndut-o lui Mihailu Vornicul de Butășani (встѣшанскомѹ), și am luat pe dînsa bani în număr de douăzeci și patru taleri. Drept aceia să-i fie lui roabă dreaptă de cumpărătură și nimeni să nu aibă cu dînsa nimic treabă. Și la acesta au fost oameni buni tîrgoveți din tîrgul Botășanilor (боташанскіи), anume: popa Vasilie de la Curtea domnească și diaconul de acolo și Dan din Tătărăși și Moșul și Măciucar și Dumitru Șoltuz și Ștefca și alți oameni buni. Și cui va fi de treabă să știe cu acea Țigancă să cate la această scrisoare, și să dea bună pace Milei (Sfinției) Sale. Aceasta scriem și mărturisim cu această a noastră scrisoare. Și pentru mai mare credință am adăugit pecetea noastră la acest zapis, ca să se știe. Scris în Botășani. Dechemvrie 8.

Pop Vasilie de Brăila.

[Pe V-o:] *Zapis pre Sora Țiganca* de la un popă din Brăilă.

Acest act, care se păstrează în colecția d-lui C. Crupenschi din Iași, ar trebui fotografiat, pentru a fi reprodus în fototipie în acel codice botoșănean, cuprinzând și documentele publicate de mine, mai ales în *Studii și documente*, V, VI și VII, care se așteaptă de prea multă vreme.

Dacă nu mă înșel, fără a o fi anunțat, subiectul meu a și fost atins incidental. Vin însă la presintarea lui metodică.

III.

Pentru a se vedea ce este un oraș să căutăm întâiu cum se formează orașele.

Unele arată locul unde e o biserică vizitată la cutare moment din an de către pelerini, un *hram*. Astfel s'au alcătuit în Apus centre importante ca acela de la Compostella lângă mormîntul Sfîntului Iacob. În Rusia mulțimile năvăliau, la anumite date, în cutare localitate consacrată de religie sau numai de superstiție, și pe încetul clădirile trebuitoare pentru cercetători: hanuri, cîrciume, alte locuri de popas, deveniau așezări statornice. Dacă, la noi, Suceava n'ar fi fost „capitala“ lui Alexandru-cel-Bun și o însemnată cetate de apărare, aducerea moaștelor Sfîntului Ioan-cel-Nou de la Cetea Albă ar fi făcut dintr'însa un oraș. Dacă evlavia celor ce merg, lângă Roman, la Maica Domnului de la Trifești, ar fi fost mai durabilă, satul modest ar fi putut suferi prin aceasta o prefacere în sensul arătat. Și, în acest cas, Sfîntul cu moaștele și lăcașul lui devin un statornic ocrotitor. Dacă, în România, Sf. Constantin și Elena nu sînt adevărații patroni ai Bucureștilor, ci un împrumut făcut stemei Terii-Românești interpretată într'un anume fel, Veneția e astfel cetatea Sf. Marcu, Ragusa dalmatină a Sf. Vlasie, vecina

Cattaro a Sf. Trifon. Astfel noțiunea inițială și sensul care se perpetuiază e *moral, religios*. El consacră așezarea omenească și-i amintește la orice hram de datele ei.

Alte ori, ca la orașele care se suprapun pe o cetate antică, în Italia, în Franța-de-Sud, — la Lyon, la Bordeaux —, în cea de Nord — la Orléans, la Paris —, la baza și în concepția ideală a orașului e *prestigiul* istoric. Parisul o arată bine atunci când în chiar mijlocul lui, acolo unde era Lutetia Parisiorum, reședința Impăratului Iulian, se păstrează fără clădiri nouă un vast teren acoperit de ruinele, ocrotitoare de muzeu, ale Abației din Cluny. E o învățatură care se dă altora. Dacă voiți, și acestui Botoșani, care cuprinde trei astfel de puncte istorice: Sf. Nicolae din Popăuți a lui Ștefan-cel-Mare, unde, poate și în legătură cu o indicație a mea, părintele paroh a însărcinat pe doi profesori să spele admirabila pictură, datorită, cred, unui Italian, unui Genoves de la Cetatea Albă, atât de libere și de multiple sînt mișcările, așezîndu-vă astfel orașul după Argeșul cu Biserica Domnească împodobită cu fresce în stilul lui Giotto și cu Hurezii lui Brîncoveanu, juvaierul epocii de înflorire deplină a vechii noastre arte și, supt raportul picturii, mai sus decît aceasta. Apoi biserica lui Petru Rareș, Sf. Gheorghe, al cărei teren încunjurător trebuie curățit de bojdeuce și depozite, nivelat și plantat, și Uspenia, biserica soției lui Petru Vodă, Sîrboica Elena.

Un oraș se poate forma în jurul unei reședințe domnești. Ar fi greșit acela care ar întreba la bacalaureat, unde se pretind vrute și nevrute, pentru a se vedea dacă elevul e tot așa de absurd ca profesorul, care era vechea capitală, în adevăratul înțeles al cuvîntului, a Moldovei sau a Țerii-Românești. Căci Domnii noștri

umblau din loc în loc, judecînd ; erau, ca ai Angliei medievale, itineranți. Își făceau biserica și lîngă dînsa casele domnești. La anume termene, care nu erau consacrate ospetelor și danțurilor, se știa că Vodă e acolo și ca Ludovic-cel-Sfînt, regele Franciei, supt stejarul de la Vincennes, împarte personal dreptatea celor cari i-o cer, fie cît de umili, personal, supt un acoperiș de ramuri, o *frescade*, ca aceia pe care un călător frances a văzut-o de-asupra capului lui Petru Șchiopul, supremul judecător al țerii sale. Exemplu din bunele vremi simple care trebuie să ne îndrepte, pe noi cari gemem supt zădărnicele forme acumulate, către întoarcerea la liniile de practică smerită, dar efectivă, ale trecutului. Lumea se aduna în jurul lăcașului dumnezeiesc și în jurul Curții. Aici, la Botoșani, lîngă mănăstirea de odinioară, casa veche din curtea spitalului a fost, de sigur, adăpost domnesc, și o simplă rectificare de hotar îi poate restitui rostul de odinioară. Avem a face în astfel de orașe, cu *un principiu de autoritate*, care se continuă de la o vreme la alta și dă semnificație așezării omenești.

Și fără Domn, un oraș își poate datori originea unei orînduiri administrative. Cu dînsa apare și dispare sau decade cu dînsa. Astfel e cazul cutărui oraș frances creat de Richelieu, în ale cărui înalte „oteluri“, pe străzi largi ori în jurul unor vaste pieți, se poate locui astăzi și mai ieften decît în vechea Ragusă de'naintea sanatoriului, unde pentru o mică sumă pe lună eram stăpînul unuia din palatele unei nobilimi distruse. N'ar fi cazul cu Bucureștii dacă s'ar realiza fantesia absurdă a acelor cari credeau că o capitală se poate improvisa, cu biserici, zidiri istorice, tradiții și populația statornică și cumpărau terenuri la Făgăraș — până și Mustafă Chemal, dictatorul turcesc, prigonitorul de fe

suri pentru bărbați și de iașmace pentru femei, s'a convins că Americanii nu-i pot fabrica o reședință cu casele numerotate și a revenit la Angora seculară, unde va ajunge să încunjure cu respect *monumentum ancyrarum* al lui August, odată împărțit între grajduri și spelunce — ; nu s'ar întâmpla aceasta pentru că, între Carpați și Dunăre, Bucureștii ar păstra și după o eventuală părăsire politică un rost economic. Dar reședințele de județe odinioară, când Dunărea era turcească pe ambele maluri, au ajuns a fi ce e azi în Mehedinți Cerneții — două biserici și câteva vechi case boierești neglijate —, în Teleorman Rușii-de-Vede —, cu o stradă de comerț și biserica risipită în mijlocul cîmpului —, în Vlașca Găieștii — o subprefectură cu cîrciume la drumul mare. În loc au răsărit orașele de ordine rusească, piața centrală și străzile ca raze: Brăila — nu Galații lui Mihai-Vodă Sturdza —, Călărașii, Giurgiul, Turnul (Măgurele), Calafatul, Severinul. Aici sensul administrativ a putut da *necesara cohesiune*.

Multe orașe vechi — la vaduri, la bîlciuri — sau nouă, în jurul unei industrii, unui fel de comerț — se adună prin munca a cărei săvîrșire se cere. America le improvisează adesea. Piață, străzi fără case la început, usină sau fabrică, biserică, redacție de ziar. Aici sensul intim e al unei *neconținute colaborații*, sens înalt, asemenea cu acela pe care-l dă religia.

Deci, oriunde, înțeles moral ori consacrare prin lucrul împreună al orașenilor.

IV.

Și, acum, ce e Botoșanii?

De sigur o considerabilă aglomerare umană, cu monumente interesante și masive, unele case nouă, un centru bogat, de și, poate, proporțional cu ce e țara

astăzi, mai puţin bogat decît altă dată, din vechi — ce rea legătură a trenului cu bieteles trei vagoane şi cîte un tren de marfă pe zi! —, şcoli, cum n'au fost altă dată, intelectualitate, lux, petreceri. Dar *ajunge aceasta pentru a se zice că e un oraş?* Şi la întrebare răspund cu altă întrebare: *sensul moral există?*

Exista în Botoşanii de ieri. Dacă poate nu era în el o solidaritate unică, erau *solidarităţi cetăţeneşti*. Mahalagiile erau vechi săteni, odată rude între dînşii, cari se încuscriau în marginile suburbiului lor. Cartierul boieresc al Sfintei Paraschive avea o boierime strîns legată. Cei bogaţi — amintesc familiile Baltă, Văsescu — nu uitau pe cei mai săraci, prin împrejurări, decît dînşii, cari n'aveau nevoie să ceară pentru a nu se cu-funda. Unităţile acestea sufleteşti se întrupau în uni-tăţile artistice, în frumuseţa de acelaşi fel a locuinţi-lor, potrivite cu bisericile. Unde s'ar fi permis atunci ca în calmul alb al căsuţelor cu grădini din cele două străzi armenesti să răsară, din pretenţie, risipă şi mai ales prostie, hidoase hardughii care strică tot caracte-rul unei întregi regiuni? Şi nu era om care, legat fi-reşte de familia lui, să nu se simtă legat, cumva, şi de oraşul său, de care era vorba în testamente.

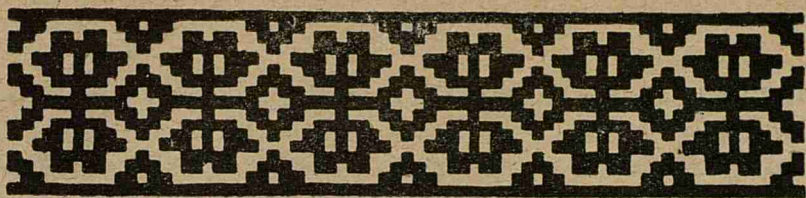
Cînd, fără deosebire de clase, de naţie şi de religie, va exista din nou acest sentiment, imperios şi fecund, cînd instinctiv fiecare va alerger la lucrul util pentru toţi, da, atunci veţi avea un oraş.

Îl veţi avea şi atunci cînd va fi îndeplinită cealaltă cerinţă: *a intereselor materiale comune, neconţinut des-voltate printr'o muncă obştească*. Orice om se uneşte de la sine cu cel care pentru acelaşi scop lucrează lîngă dînsul. Aşa se fac marile solidarităţi umane prin care înaintează civilisaţia. De ce n'aţi crea una şi aici?

* * *

Și, la urmă, un sfat, pe care nu mi l-aș fi permis când n'aveam vrîsta de azi și experiența culeasă în țară și dincolo de hotarele ei.

Formele constituționale nu le putem înlătura, chiar dacă le-am recunoaște de niciun folos. Să le lăsăm la locul lor pentru folosul cui le practică și le exploatează. Dar să recunoaștem și *valoarea asociațiilor libere*. Pe acestea *să le strîngem laolaltă pentru isprava cea bună*, chiar dacă de-asupra ar fi egoismul, abuzul, violența și risipa. Căci *viața harnică unită cu alte vieți harnice pentru interese legitime și scopuri morale*, — *aceasta însemnă un oraș*.

2.

Olteni afară din Oltenia¹

Nu odată am atras atenția asupra aceluia act², de o atît de mare importanță, prin care regele Ungariei, a doua zi după năvălirea tătărească, *prefăcea*, cu voia Papei, *în teritoriu de cruciată* Oltenia, după ce înainte de năvălirea cavalerilor pustiului, un înaintaş care e Andrei al II-lea încercase, *în legătură cu expediția sa la Locurile Sfinte și cu aspirațiile sale la coroana Imperiului latin de Constantinopol, rămas fără stăpîn*³, *să prefacă Tara Bîrsei cu întreaga Cumanie în alt teritoriu de cruciată*⁴. Era vorba, adecă, dacă acești Cavaleri Ioaniți, Hospitalieri, pe cari-i chema Bela al IV-lea ar fi răspuns chemării lui, în loc să ajungă, o jumătate de veac mai târziu, în Rodosul mai apropiat de vechile lor sălaşuri, de a se face aici *o Franță dunăreană*, «cavalerii de la Malta» avînd să fie cavalerii de Severin, precum, dacă rămîneau Teutonii cei de la începutul veacului la Braşov și în Țara Bîrsei, viitoarea Țară Românească ar fi fost pentru dîșii, cari se și apucaseră de lucru, *înlocuitoarea Prusiei germanice*, care aceasta a rămas.

Acest act, de o atît de mare însemnătate, va trebui încă odată reluat și în cele mai slabe indicații, în cele mai mărunte legături ale lui cu istoria universală, în momentul cînd cu mai mult orizont se reiea actul de

¹ Dintr'o conferință la Severin.

² Publicat ultima oară în *Urkundenbuch* al lui Zimmermann-Werner.

³ Ea joacă pentru regele apostolic de la 1206 același rol de păgînatate de cucerit și convertit ca și, peste un veac și jumătate, pentru Angevinul Ludovic, Lituania.

⁴ Astfel trebuie încadrate cele două donații în istoria universală. V, acum în urmă, conferința D-lui Rösler la Institutul Sud-est european (supt presă).

donăție pentru Teutoni, — și sper a putea s'o fac în scurtă vreme.

Între altele, el arată însă, în ce privește județele oltene, o viață foarte dezvoltată, care presupune o serioasă îndeletnicire cu agricultura și drumuri pentru ducerea carălor cu grâne și făină, apoi pescării, însemnându-se anume acelea de la Celeiu — nume a cărui origine ar trebui cercetată —, ceia ce implică iarăși mijloace de a căra peștele de acolo în tot cuprinsul țerii.

Țara e împărțită încă de atunci în județe, numite cheneziate de *o oficialitate slavonă* (v. Vlașca pentru Țara-Românească, Stari-Chiojd pentru Chiojdul Mare, Suhodol pentru Valea Sacă, Saac pentru Secuieni, Dolgopol pentru Cîmpulung), ceia ce arată existența unei cancelarii, unor acte scrise, în formațiunile acestea asupra cărora, în epoca mai strălucită a Imperiului balcanic al Asăneștilor, nu se exercita nicio dominație superioară de peste Dunăre. Ioan și Fărcaș se crede că sînt undeva pe Jiiul-de-jos (era și un județ al Jaleșului, existent încă pe la 1400), dacă nu cumva Fărcaș, Lupu, e traducerea în ungurește a lui Vîlcea (Vîlc = Lup; cf. Vîlcan, nume întîlnit și la un frate de rege sîrb în evul mediu), ceia ce l-ar așeza pe „Fărcaș“ (numele întîlnindu-se, de altfel, la Romîni: popa Fărcaș al lui Mihai Viteazul), sus în dreapta Oltului. Litovoiu, pe care, cu fratele lui, Bărbat, îl cunoaștem și de aiurea, stăpînește Jiiul-de-sus. Înainte ca Ungurii să fi înălțat Severinul, o parte dintre acești Romîni sînt în legătură cu cetatea Mehădiei sau Mehediei, a Meediei (evident după ad *Mediam* romană, căci *h* se adaugă parasitar între doi *e* sau și înaintea vocalei inițiale, în aceste părți: Amaradia-Hamaradia, ahăsta, etc., până în veacul al XVII-lea), adăugindu-se sufixul *inți* ca la *Dunărinți* (sufixul *anți* se întîlnește la Gataianțu, din Gataia), deci Mehedinții. Iar spre Olt în jos, numele de Romanați, cu sufixul slav *ați*, ca, la Sîrbi, în Alexinaț, Bobovaț, Craguievaț, Crușevaț, trimete la o rădăcină Roman, care ar putea foarte bine să însemne pe încă unul dintre acești foarte vechi juzi.

O țară care n'avea și nu va avea orașe. Căci Severinul e o cetate străină, care se va distruge, precum altă cetate străină, Caracălul, care nu poate veni decît dela Turnul Negru, Cară-Cule, în față cu domeniul turanic, cuman, al Teleormanului, Delî-Orman, ca și cel din Dobrogea, stăpînește în părțile de către Olt. Încolo sînt numai tîrgurile deosebitelor ape: tîrgul Jiului-de-sus = Tîrgul-Jiului, tîrgul Jiului-de-jos = Craiova (cf. Virfcirova-Vîrciorova, Orșova, Glogova), satul de pe la 1450-500 al boierilor craiovești, cu biserica pe care o va reface, cu gîndul la acești strămoși, Matei Brîncoveanu, Craiovescul, care-și va zice Basarab, tîrgul Gîlortului, confundat cu satul lui Cărbune, Cărbunești, tîrgul Oltului-de-sus, unde-și avea pescăriile oltene, Vilcea, pe cînd Ion va fi avut pe cele dunărene de la Celeiu: Rîmnicul-Vîlcii (de la *rib*, pește).

Cetăți nu sînt ca în Moldova, alcătuită întreagă din acele Ținuturi care sînt cadrilaterale create ale cetăților domnești afară de Putna și Covurluiul, care sînt penetrații muntene.

Țară de județe istorice, care se opune podgoriei și șesului de dincolo de Olt, unde județele, de imitație, apar ca niște creațiuni numite după ape: Argeșul, Oltul, Dîmbovița, Prahova, Buzăul, Ilfovul, Ialomița, afară de pădurea cumană și de Țara-Românească¹ a Vlașcei sau Vlăsiei, cu capitala dincolo de Dunăre, de unde a pornit alcătuirea, și afară de acel Cîmpulung (asemenea cu Chiojdurile, cu Vrancea, cu cele două Cîmpulunguri bucovinene și cu cel maramurășan, cu Cîmpul-lui-Dragoș), care între undele Argeșului și al Dîmboviței, coșcovindu-se cu dealurile sale, a ajuns a fi în această nomenclatură oficială un Muscel sau Muncel¹.

Blocul de județe de înceată creațiune istorică n'a fost atacat de infiltrația turcească tăind o întreagă dungă dunăreană a raielelor. Aici s'a păstrat în genere hotarul Dunării, în margene cu Vidinul sau Diinul (de unde

¹ Afară și de acel județ de colonizare care e Săcuieni. Brăila ca județ derivă din raiaua turcească a cetății.

Dianu, care nu e... masculinul Diane) și Cladova. Severinul a fost cucerit, dar nu și reținut¹.

Țară întreagă și plină de oameni. În această populație bogată lipsesc marile case de boieri pe care le-a creat dincolo de Olt Domnia lui Băsărabă (aici n'a fost *ideia* Domniei fiindcă n'a fost acel „Imperiu” cuman din care, cum arăt aiurea², s'a desfăcut Domnia întocmai ca Țaratul Moscovei din Imperiul Hordei de aur). Avem numai boieri de sat, *cari poartă numele satului*, obicei introdus la Munteni mai târziu numai prin imitație (Mărgineanul de pildă): Craioveni, Brîncoveni, Glogoveni, etc. Dar, pe lângă acești neastîmpărați urmași ai juzilor și ducilor-Voevozi, aici stă și se prășește iute o țăranime vioaie, *pe care o stăpînește același spirit de inițiativă și de aventuri ca și pe boierii ei.*

Am văzut-o în timpurile noastre, când, după ce au monopolizat în București, unde rău s'a făcut îngustându-li prin regulamente rostul supt cuvînt de a-i împiedeca de a fi exploatați, comerțul ambulant —, de-odată i-am văzut, în copilăria mea, la Iași și în alte orașe moldovene, amestecînd strigătul lor neaoș românesc de purtători de coșuri pline, cu disarmonicele *oos, melăh (Milch)* și *heis pipișois* al Evreilor și instalîndu-și gheretele lor de fructe în piața Sf. Spiridon sau lipind de zidurile școlilor, ca Liceul unde mi-am făcut studiile, generosul deposit al strafidelor, alunelor prăjite și altor bunătăți procurabile și pe credit.

Odinioară, expansiunea olteană s'a făcut în trei direcții.

Cea mai cunoscută și pe care n'aș limita-o numai la epoca fanariotă, în care birurile n'au fost totdeauna mai grele decît mai înainte, în valea balcanică a Timocului, unde apar adînc înrădăcinați, cu graiul lor caracteristic, portul lor — hainele de abă albă cu șnururi ale bărbaților, vilnicele cu mulți clinuri și mărunte pete

¹ V. delimitarea lui Antonie-Vodă, în *Studii și doc.*, V, p. 327, nota 1.

² În „Analele Academiei Romine” pe 1927.

de colori variate — până foarte adînc, apropiîndu-se de ultimele ramificații la Nord ale fraților lor macedoneni, săltînd din tîrg în tîrg și formînd adesea, mai mult decît Grecii — după vechea lor datină romană — burghesia bazarului. I-am găsit, în această primăvară, în oaze sămănate până și în umbra Ravanîței regelui martir Lazăr — deci pe Morava —, complet deosebiți de Sîrbii încunjurători. Acum în urmă, un tînăr scriitor român, d. Bucuța, s'a coborît la ei și a reprodus și duioase legende care-i arată dorind de biserica și școala în limba lor. Nu știu ce mare bărbat politic îmi vorbea la 1913 de posibilitatea (!) anexării lor, și s'au găsit de aceia cari la discutarea noilor noastre hotare după marele războiu să vorbească de ei ca obiect de compensație pentru Banat. Ceia ce a făcut pe bătrînul Pașici să observe malițios: „Deocamdată se împarte Austro-Ungaria“. Nu-mi pare cu neputință o atentă urmărire, prin cărți de biserică, poate păstrate, a rosturilor lor.

O puternică undă s'a îndreptat spre Apus. Știm bine cînd La 1740 Austria veche pierduse Oltenia, guvernată timp de douăzeci de ani de la Viena. Pacea de la Belgrad revenise asupra hotarelor smulse Imperiului otoman prin pacea de la Pojarevac (Passarowitz). Pierzînd teritoriul, Austriei au căutat să păstreze măcar oamenii. Și i-au atras prin mari privilegii într'un Ținut unde n'aveau să înlînească boieri peste pămîntul pe care-l lucrau.

Aceasta cu atît mai mult, cu cît lucrul minelor inaugurat sistematic avea nevoie de brațe, de brațe numeroase și disciplinate. S'a dat atunci actul de colonizare din acest an 1740. Și un scriitor bănățean căruia-i lăsăm cuvîntul li socoate numărul până la *15.000 de familii*:

„Bufanii pribegi, cam la vre-o 15 000 de familii, toți din Oltenia, după ce s'au fost regulat referințele montane prin decretul din 27 Iulie 1740 și după ce s'a fost introdus în Banat legea maximiliană, auzind de

favorurile ce se acordau colonilor de prin comunele acestea, s'au așezat și ei, parte ca minieri, cărbunari, stînjănari, cărăuși, și parte ca lucrători de pămînt¹.

„Și, așezîndu-se dar Bufanii mai mult în părțile muntoase ale Banatului, și-au zidit la început colibe ori bordeie, apoi case, și așa au întemeiat sate, care, astăzi, prin frumuseță, buna rînduială și curățenie, au întrecut satele locuitorilor băștinași, pe cari Bufanii i au poreclit „frătuți“ (de la frate).

„Mai toți cred și susțin că cuvîntul „Bufan“ s'ar deriva de la buhă, și că „frătuții“ așa i-ar fi poreclit fiindcă și-au întemeiat locuințele tot prin locuri muntoase, întocmai ca buhele. Eu am auzit pe un moșneag bătrîn povestind că, fiindcă și-au luat „burfele“ cu ei, de aceia li-ar și zice lor „bufani“!

„Bufanul se deosebește mult de Frătuț, atît prin graiul lui, parcă mai dulce, mai sonor, cît și prin port, prin datinile și obiceiurile lor. E blînd la fire, iertător, măreț, vesel, glumeț și ospitalier din samă afară. Portul lor se asemănă mult, cu toate că distanțele de kilometri li despart comunele; de ei se și încuscesc, în vreme ce Frătuții, nu.

„Bufanul e de la fire și cîntăreț. Mai fiecare comună își are reuniunea de cîntări. Cîntările bisericești le cîntă „pe frătuție“, cum zic ei despre locuitorii băștinași; iar cele lumesti sînt de o frumuseță rară. Uimit și cuprins de-o vrajă neînțeleasă rămîne omul cînd în zilele de primăvară doinește „bufănița“ prin pădure, ducîndu-se după cîte-o croșnă de surcele, după fragi, ori după mure.

„Odată rătăcise și prin părțile noastre bufănești un cîntăreț de prin Țară, d. Corfescu. Mult s'a mirat d-lui văzînd pe Bufani ducînd cărbuni de lemn cu trăsurile (cu coșurile); zicea că numai pe Romîni din Oltenia i-a văzut ducînd cărbuni așa, și se mira de atîta asămănare; iar, cînd a auzit cîntînd o femeie ce-și legăna *ludul*, zicea că e curată doină oltenească.

¹ G. Jianu, *Potpourri*, p. 65.

„Și bieții oameni, cari în țara lor numai de zile nou-roase și furtunoase aveau parte, în țara cea nouă au început a mai vedea și ei zile senine, iar aurora liniștii și a tignei începuse a miși și pentru dînșii. Aici au început a-și avea școlile și bisericile lor, și în cele dumnezeiești și ale națiunii tot mai mult se întăriau, iar în cultură încă au făcut mari progrese.

„Și, așa, în decurs de un veac și mai bine, dînd peste dînșii vremuri și mai senine, și mai furtunoase, totuși și-au păstrat în întregime graiul, datinile și obiceiurile moștenite de la strămoși, și pînă în zilele noastre au fost demni de numele de Romîni¹.“

În cutare registre de biserică, însemnînd pe credincioși și pe donatori, ca la Moldova Veche, găsim nume din toate părțile oltene, până la Tismana în sus, până la Caracăl în Răsărit.

Aici trebuie întreprins, de la o arhivă de biserică la alta, un lucru lung și greu, dar atît de spornic! Pentru tinerii intelectuali bănățeni el ar fi mai lăudabil decît împărtășirea remuneratoare la miseriile unui politicianism remunerator.

Dar cred că și în altă direcție, încă neobservată, s'a săvîrșit, în timpuri foarte depărtate, o asemenea întindere.

Hațegul a fost mărul de discordie între Litovoiu și fratele Bărbat, de o parte, și de alta, între regele Ungariei, a cărui suzeranitate o recunoșteau Voevozii Jiiului întreg. Cetatea din preajma Sarmisagetuzei strămoșești a fost a acestui neam de războinici, și Rîul-lui-Bărbat din aceste părți ardelenne amintește înfrîngerea celor doi adversari ai regalității arpadiene.

Dar o călătorie recentă prin aceste locuri m'a făcut să constat lucruri interesante și pline de sugestii. Evident că aici sînt *două neamuri* ca și în Făgărașul boierilor (dincoace până târziu nu se pare a fi fost instituția balcanică a boierilor). Lîngă săteni nenorociți,

¹ V. *Calendarul Ligei Culturale* pe 1911, pp. 91-3.

mai nenorociți decît cei din Munții Apuseni, lîngă acești bieți oameni părăsiți, cu copilașii lor firavi, în căsuțele de lemn răsîrind din curțile murdare, neamul din locuințele înalte albe, rînduite în impunătoare fronturi de piatră, iar în mijloc biserica de zid, cu turnul sus, păstrînd adesea fresce din veacurile al XIV-lea și al XV-lea, de caracter occidental. Într'un loc, la Streiu-Sîngiorz¹, ctitorii nobili apar, în haine de ostași, cu sabia dată de regele unguresc, în semn de supremă răsplată, la gît, iar, alături, femeia în port românesc, cu catrință. Inscripția e slavonă, din vremea „Craiului Jicmon” (Sigismund), care el însuși dădea diplome slavone—urmat fiind de Ioan Hunyadi pentru mănăstirea Tismana, așa cum Maramurășenii boieri, supt influența noii cancelarii slavone a Moldovei, dădeau pe la 1404 acte în aceeași limbă². Nu e vizibil că acești oameni, acești boieri veniau de dincoace de munte, cu toate mijloacele de osebite, de cari erau mîndri?

Și azi, nu e de așteptat din aceleași părți, unde sînt sate de cîte 6.000 de oameni, alte expansiuni?

¹ V. Iorga, în „Analele Academiei Romîne” pe 1927.

² Aceleași „Anale” pe 1925.

